

Гурська О.В.¹

Лекція у вищих навчальних закладах I-II рівня акредитації –
минуле чи майбутнє (на прикладі суспільствознавчих дисциплін)?

¹ Гурська Ольга Василівна, аспірантка

Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка, м. Полтава, Україна

Received October 15, 2013; Accepted October 28, 2013

Анотація: лекція давно закріпилася як основна форма навчання в системі навчально-виховного процесу вищої школи. Але в результаті скорочення кількості годин, відведених для лекцій, виникло ряд проблем, які впливають на її ефективність. В статті розглядається питання актуальності лекції як однієї з основних форм навчального процесу в сучасних умовах. Акцентуючи увагу на її перевагах та недоліках, автор зосереджує увагу на основних вимогах для ефективного її втілення. В статті вказуються основні недоліки та проблеми викладу лекційного матеріалу. Проаналізувавши основні аргументи на підтримку та критику вузівської лекції, автор доходить висновку щодо доцільності використання лекції в навчальному процесі. Стаття містить рекомендації для викладачів та студентів щодо покращення ефективності лекційної форми навчання.

Ключові слова: лекція, форми навчання, студент, викладач, дискусія, навчальний процес.

Нещодавно наштовхнулася на мудре китайське прислів'я, яке наголошує: щоб нагодувати людину на один день, треба дати їй рибу, а якщо на все життя – треба навчити її ловити рибу [4, с. 7]. Взагалі освіта завжди була тією фундаментальною основою, яка дає особистості засоби самореалізації протягом життя (що й означає – навчити ловити рибу). Але чомусь в умовах постійного реформування освітнього процесу та в умовах якісного підвищення вимог до випускника ВНЗ, і досі залишається багато “білих” плям та проблем, що потребують негайного вирішення. Парадоксально, але зосереджуючи увагу на одному, інше не встигає з вимогами часу.

В результаті виконання міністерських вимог щодо зменшення навчального навантаження на студента, було скорочено кількість годин відведених саме для лекцій. Взамін більшу увагу було зосереджено на самостійну роботу студентів. Змінилися певні університетські пріоритети, а сама лекція, як основна форма організації навчального процесу, залишилася трохи в стороні. Як наслідок загострилися певні проблеми пов'язані з частим невдоволенням лекційним викладанням.

Саме слово “лекція” походить від латинського “lectio” – читання. Хоча сьогодні первинне значення терміну змінилося від “читання” на “говоріння”. Лекція з'явилася в Стародавній Греції, потім використовувалася в Стародавньому Римі, а активного розвитку набула в середні віки. За умов середньовіччя постала необхідність залучення до освіти широких верств населення, а не лише представників знаті. Оскільки діалогічний вид навчання вже не задовольняв потреби освіти, а джерел інформації було обмаль (в основному книги), саме на педагога лягала основна відповідальність та винахідливість. Він мав дещо ширший доступ до літератури, тому систематизовував інформацію у вигляді писаних текстів і на заняттях зачитував цей матеріал студентам. Це був своєрідний спосіб колективного розповсюдження і засвоєння інформації. Студенти конспектували лекції і так опановували програмний матеріал. Наприкінці XIX ст. з'явилися і інші форми проведення занять (практичні, лабораторні заняття...), оскільки обмеження навчальної роботи лише лекціями збіднювало ефективність навчально-виховного процесу. Визначальне місце лекції у системі навчально-виховного процесу у вищих навчальних

зкладах закріпилося наприкінці XIX – на початку XX ст. Хоча до сьогодні ведеться дискусія щодо доцільності застосування лекції у ВНЗ, думки вчених і практиків розходяться. Справді, вона має багато недоліків, але кращої альтернативи поки що не вигадали.

Єдиної позиції науковців щодо лекційної форми організації навчального процесу досі немає. На перший погляд здається, що тема доцільності використання лекції як основної форми навчального процесу себе вичерпала. Її переваги та недоліки досліджували Вітвицька С.С., Кузьмінський А.І., Курлянд З.Н., Артемова Л.В., Ординський В.Л., Фицула М.М., Лозова В.І., Каніщенко Л.О. Відомий російський педагог Д. Чернілевський доводить, що лекція як загальноаудиторна форма навчання є сьогодні найбільш неефективною серед інших форм навчання студентів у вищій школі [13, с. 140]. Навіть американський історик Генрі Адамс близько 100 років тому передбачав, що коли викладач не хоче бути “абсолютно безкорисним”, йому слід відмовитися від читання лекцій [11, с. 10]. З іншої сторони, як зазначає В. Загвязинський, лекція – це ефективна форма систематичного, живого, безпосереднього контакту свідомості, почуття, волі, інтуїції, переконання, усього багатства особистості педагога з внутрішнім світом слухачів [6, с. 225].

Кожна така думка на підтримку чи критику вузівської лекції має підстави для існування. Головне не процес, а результат – навчити, а яким саме чином (використовуючи традиційну, нетрадиційну лекцію чи інші форми навчання), не так і важливо. Крім того ми говоримо не про класичну лекцію, а про “театралізовану” – тобто за участю студентів. Така участь забезпечується при вільному, активному обговоренні питань, розв'язанні проблем, спільному пошукові “істини”, вмільо організованій дискусії, аналізові документів історичних джерел, тлумачення текстів, аналіз таблиць, схем, читання карт, графіків або результатів перепису і голосування.

Згідно з дослідженням, проведеного російською вченою М. Волохонською, 80% студентів асоціює поняття “лекція” зі словами “нудьга”, а взаємодію з викладачем і взагалі навчання 50% респондентів оцінюють як нудний процес [2, с. 60]. Виникає питання: лекція, як основна форма організації навчального процесу, себе вичерпала чи ні? Чи проблема не у фо-

рмі викладення, а у викладачах та студентах чи деяких об'єктивних і суб'єктивних причинах?

Систематизація і узагальнення різних наукових підходів дає можливість припускати, що вузівська лекція – головна ланка дидактичного циклу навчання. Це основна форма проведення навчальних занять у вищому навчальному закладі.

В положенні про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах говориться, що основна мета лекції – дати систематизовані основи наукових знань та практичного досвіду з навчальної дисципліни, розкрити стан і перспективи розвитку конкретної галузі науки і техніки, сконцентрувати увагу на найбільш складних і вузлових питаннях навчального матеріалу. Як правило, лекція є елементом курсу лекцій, який охоплює основний теоретичний матеріал окремої або кількох тем навчальної дисципліни. Тематика курсу лекцій визначається робочою навчальною програмою. Лекції проводяться лекторами – професорами і доцентами (викладачами) вищого навчального закладу, а також провідними науковцями або спеціалістами, запрошеними для читання лекцій. Лекції проводяться у відповідно обладнаних приміщеннях – аудиторіях для однієї або більше академічних груп студентів. Лекція має значні переваги, адже є творчою співпрацею педагога зі студентами. Вона змушує студентів думати, обробляти великий обсяг інформації (звісно, якщо вона кваліфіковано прочитана, уважно вислухана і зрозуміла). За порівняно короткий час студент має можливість отримати значний обсяг наукового матеріалу, до того ж насиченим найновішою інформацією. Лекція скеровує слухача та слугує орієнтиром у неосяжному просторі наукової інформації, а також особливо незамінна в умовах дефіциту літератури. У процесі читання лекції можна враховувати специфіку професійної підготовки студентів, їхні інтереси. Викладаючи зміст лекції, можна реалізувати певні виховні можливості. Лекція не є одностороннім процесом, вона забезпечує участь студентів у педагогічному дійстві, слугує своєрідним дороговказом, компасом у неосяжному морі наукової інформації.

Відомо, що 90% інформації про довкілля та про явища, що в ньому відбуваються, людина одержує за допомогою зору, 9% – за допомогою слуху і лише 1% – за допомогою інших аналізаторів [8, с. 60]. Виходить живе слово викладача залишається найрезультативнішим і найоптимальнішим знаряддям на педагогічній ниві. Важко не погодитися з В.О. Сухомлинським, який писав: “У руках вихователя слово – такий же могутній засіб, як музичний інструмент у руках музиканта, як фарби в руках живописця, як різець і мармур у руках скульптора. Як без скрипки немає музики, без фарб і пензля – живопису, без мармуру й різця скульптури, так без живого, трепетного, хвилюючого слова немає школи, педагогіки” [10, с. 50].

Як свідчать дослідження, під час лекції на слухачів діє не лише зміст слова, а й власне ставлення викладача до того, про що він повідомляє, емоційність викладу, його відвертість і чесність, вміння повести за собою. Поряд з перевагами варто назвати і певні її недоліки. Оскільки інформація, яку надає викладач, спрямована, в основному, на слухову пам'ять студента, без установки на тривалість запам'ятовування вона

зберігається короткий час. Але це лише в умовах, коли відсутнє постійне підкріплення та повторення. Дослідження показують, що під кінець лекції з усього обсягу поданої інформації студент може відтворити лише 10-15%. Крім того, слабкою стороною є невміння студентами молодших курсів правильно та результативно конспектувати. Особливо це стосується першокурсників, що приходять зі школи після 9 чи 11 класів. В їх уявленні лекція – це пасивний процес слухання і задиктовування основного на думку викладача. Студенти молодших курсів слабо володіють методикою і технікою сприймання змісту лекції та конспектування. Вони не пристосовані до специфіки вищої школи і тому потрібний певний адаптаційний період, щоб навчитися сприймати інформацію, конспектувати основні тези. Великі потоки слухачів теж позбавляють викладача можливості ефективно управляти розумовою діяльністю студентів, але ця проблема більше стосується ВНЗ III-IV рівня акредитації. Також домінує думка, що лекція певною мірою привчає студента до пасивного привласнення чужих думок, не стимулює його до самостійного навчання, не забезпечує індивідуального, диференційованого підходу. Але все це не повинно сприйматися так песимістично, а бути стимулом до постійного пошуку викладачем “золотої середини”.

У педагогічній науці та практиці відомі лекції різних видів: монолог, діалог, дискусія, диспут, “мізкова атака”, проблемні лекції тощо [1, с. 17]. Всі вони повністю чи частково можуть використовуватися викладачем коледжу чи технікуму (особливо при викладенні суспільствознавчих дисциплін). Найменший поштовх до самостійної розумової діяльності виявляється під час лекції-монологу, тому що основне завдання такої лекції – передача інформації з метою запам'ятовування її матеріалу без будь-якого напруження думки. Сьогодні у зв'язку зі збільшенням потоку інформації, такий вид лекції можна використати лише частково. Адже студента треба залучати до активного пошуку істини, а не до слухняного слухання. Оскільки студенти стають задіяними під час викладу теоретичного матеріалу, то наша лекція автоматично переростає в діалогічну форму. Лекція-діалог сприяє тому, що студент не просто напружує пам'ять, а й у процесі роздумів самостійно знайшов шляхи доведення певної істини. Формують навички самостійності і лекція-дискусія та лекція-бесіда. Дискусія – це не просто обговорення якого-небудь питання, а бесіда – не просто розмова чи обмін думками. Це колективний пошук істини, формування власної точки зору на основі розмаїття думок. Таку лекцію педагог не читає, а розповідає, що і є основною її перевагою. Особливої уваги заслуговують лекції, що формують творчість і самостійність студентів – проблемні лекції. Такий вид роботи передбачає не просто засвоєння наукової інформації, а пошук шляхів її отримання, вона формує пізнавальну самостійність і розвиває творчі здібності.

Існують різні класифікації видів лекцій. Ось одна з них: [6, с. 225]

1. За загальною метою: навчальні, агітаційні, виховуючі, освітні, розвиваючі.
2. За науковим рівнем: академічні і популярні.

3. За дидактичними завданнями: вступні поточні, заключні узагальнюючі, оглядові, лекції-консультації, лекції-візуалізації.

4. За способом викладу матеріалу: бінарні, дискусії, проблемні лекції, та лекції-конференції.

За іншою класифікацією лекції поділяються за змістом (з природничих, технічних, гуманітарних наук), різновидами усного мовлення (лекція-монолог, лекція-діалог), слухацькою аудиторією (для школярів, студентів, учителів, науковців), присутністю / неприсутністю адресата (слухача) (традиційна лекція, радіо- і телелекція) тощо [7, с. 47].

Якщо вам здається, що традиційна лекція себе вичерпала, то цікавим її нетрадиційним втіленням є інтегроване лекційне заняття. По-перше, це не театр одного актора. По-друге, це результат спільної творчості всіх дійових осіб цього педагогічного дійства. Адже викладачі кожен хвилину і в міру необхідності стимулюють і мобілізують діяльність студентів. Так, наприклад, цікавими і результативними будуть такі заняття з всесвітньої історії та історії України, історії України та культурології... Інтегроване лекційне заняття вимагає ретельної попередньої підготовки. Визначаються розділи, теми, питання, які переплітаються за змістом, метою використання. Плануються основні методи та засоби навчальної діяльності, розробляється комплекс навчально-методичного забезпечення заняття. До підготовки інтегрованої лекції обов'язково залучаються студенти. Вони повинні бути не пасивними спостерігачами, а активними учасниками навчального процесу (залучення до підготовки повідомлень та пошуку інформації, написання творів, есе...). Активність студентів забезпечується аналізом теоретичного матеріалу, коментуванням фактів, вирішенням навчальних проблем, демонстрацією та ілюстрацією підготовлених матеріалів, формулюванням висновків, підведенням підсумків [14, с. 8].

Привівши досить аргументів і варіантів за використання лекції, не зникає інша, не менш важлива проблема. Коли ми шукаємо причину якогось явища, то згадуємо все і не шукаємо причину в собі. Іноді дуже важко визнати свою помилку чи прорахунок, легше звалити вину на іншого. Лекція як основна форма навчального процесу не ідеальна, але, можливо, падіння її загального рейтингу в певній мірі залежить саме від нас – викладачів та студентів.

На сьогоднішній день в силу певних причин (економічні, політичні, моральні...) наш студент не завжди сумлінно ставиться до навчання. Хоча термін "студент" у перекладі з латинської означає «той, що сумлінно працює, «той, хто бажає знання» [2, с. 107]. До ВНЗ I-II рівня акредитації вступають школярі 15-17 років і їх основне завдання – гордо підтримати "марку студент". Соціолог В. Шубкін називає вік від 17 до 25 років доленосним періодом у житті людини [2, с. 110]. Це вік переоцінки цінностей і мотивації поведінки, період формування якостей характеру та

інтелекту. Те що буде закладене в цей період, проросте в майбутньому.

З іншої сторони з тих же самих причин і викладач не завжди кваліфіковано підходить до підготовки лекції (подає застарілу інформацію, не реагує на пасивне ставлення студентів, готується до заняття поспіхом...). Важливо згадати в цьому контексті слова В. Сухомлинського. "Найбільш досвідченим стає педагог, який уміє аналізувати свою працю" [9, с. 7]. Вчасний самоаналіз та виправлення прорахунків і недоліків – важлива якість успішного викладача і студента, адже всі ми не ідеальні.

Отже, для того щоб лекція мала найкращий якісний результат треба дотримуватися ряду вимог. Зустрічається їх поділ на кілька груп: дидактичні, методичні та психолого-педагогічні.

Інформація, що подається на занятті повинна відповідати високому науковому рівню. Викладач повинен слідкувати за її оновленням, перевіряти сумнівні дані, особливо, якщо джерелом є мережа Інтернет. Лекція повинна містити оптимальний обсяг інформації, достатню кількість наукових фактів, прикладів чи документів для висвітлення відповідної теми. Сам лектор повинен вміти донести її до кожного студента, аргументувати те чи інше твердження. Часто для пояснення певного явища чи події необхідно проаналізувати різні точки зору. Важливо знайти якесь оптимальне рішення на основі всіх думок, сформулювати власну точку зору, навчити формулювати висновки. Лекція повинна містити достатню кількість яскравих, переконливих прикладів, фактів, документів. Потрібно акцентувати увагу на роз'ясненні нових термінів, назв та надати студентам можливість слухати, усвідомлювати і коротко записувати інформацію (при невмінні – навчити конспектувати). Неохоплені питання та нюанси виносити на самостійне опрацювання. За можливості використовувати максимум дидактичних матеріалів, наочностей, технічних засобів, а також все різноманіття методів та принципів навчання. Науковість, інформативність, змістовність, правильна та чітка методика викладу матеріалу, справді, є головним фактором успішної лекції. Але не менш важливу роль відіграють і інші фактори: психологічний настрій на читання лекції в студентській аудиторії; уміння встановлювати педагогічний контакт з аудиторією, емоційність викладу матеріалу; чітка структура і логіка розкриття навчального матеріалу; ясність викладення думок, активізація мислення слухачів. Культура мовлення викладача, сама манера її ведення та вміння самого студента слухати та сприймати інформацію теж впливають на результативність навчального процесу.

Виходить, лекція – це елемент (пазл) єдиної картини всього навчального процесу. Без неї ніби можна і обійтися, але втратиться якісний цілісний образ. Тому така форма навчання повинна використовуватися в найкращому її втіленні (як театралізована багатостороння взаємодія).

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрощук І. Лекційно-семінарська (практична) система навчання у трудовій підготовці старшокласників // Трудова підготовка в закладах освіти. – 2004. – № 4. – С. 16 – 20.
2. Вітвицька С.С. Основи з педагогіки вищої школи. Підручник за модульно-рейтинговою системою навчання. – 2-ге вид. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 384 с.
3. Волохонская М.С. Особенности переживания студентами лекционных и практических занятий // Вестник Санкт-Петербургского государственного педагогического университета. – 2008. – № 1. – С. 100 – 104.

бургского университета, сер. 6, вып. 2 (ч. II), 2007. – С. 58-62.
4. Дмитренко Г. Еколюдиноцентрична стратегія розвитку // Педагогічна газета. – 2013. – Квіт. – № 4. – С. 7.
5. Кузьмінський А.І. Педагогіка вищої школи : навчальний посібник для студентів вузів / А.І.Кузьмінський. – 2-ге вид. – К. : Знання, 2011. – 486 с. – (Вища освіта XXI століття).
6. Лекції з педагогіки вищої школи : Навчальний посібник / за ред. В. І. Лозова. – 2-е вид., доп. і випр. – Харків: ОВС, 2010. – 480 с.
7. Семенов Олена. Університетська лекція крізь призму традицій і сьогодення // Українська мова і література в школі. – 2011. – № 7. – С. 47 – 50.
8. Симоненко Т. Лекція-візуалізація як одна з інноваційних форм навчання мови у вищих закладах освіти // Рідна школа. – 2004. – № 4. – С. 16 – 20.

9. Ситар Іван. Лекційно-практична система навчання // Директор школи. – 2000. – Січ. – № 2. – С. 5 – 8.
10. Склярова Галина. Лекційно-семінарська форма навчання // Світло. – 2002. – № 3. – С. 49 – 51.
11. Скар О. Лекція як метод і форма навчання у вищій школі // Освіта. – 2003. – 28 трав.–4 черв. (№ 24/25). – С. 10-11.
12. Цукор Л. Лекційно-семінарська система навчання / Л. Цукор // Хімія. Шкільний світ. – 2009. – Берез. (№9). – С. 3-6.
13. Чернилевский Д.В. Дидактические технологии в высшей школе: учеб. Пособие для вузов / Д.В. Чернилевский. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2002. – 437 с.
14. Яцишина Г., Остроушенко Л. Бінарна лекція як одна із форм організації навчання у вищих навчальних закладах I-II рівня акредитації // Освіта. – 2004. – 25 лют. – 3 бер. (№ 10). – С. 8 – 9.

REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED

1. I. Androschuk auditorio Seminario (operativa) disciplina ratio operis ad praeparationem seniores [Lecture- seminar (practical) training system to labor training senior] // disciplina in Curriculo studiorum Institutis . – 2004. – № 4. – S. 16 – 20.
2. Vitvytska SS Fundamentalum Pedagogics . Nullam enim dolor , elit educationis ratio [Fundamentals of Pedagogics]. – 2 edd. – K : Centrum litterarum, 2011. – 384 s.
3. Volohonskaya MS Features perezhvanyaya lektsyonnyh alumni et districtus paene [Features students experience lectures and practical classes] // Acta Universitatis Peterburhskoho - submersa , domine. 6, Vol. 2 (Part II) , 2007. – S. 58 – 62.
4. G. Dmitrenko Ekolyudynotsentrychna progressionem consilio [Ekolyudynotsentrychna Development Strategy] / Gennady Dmitrenko // magister arcu . – 2013. – April – № 4. – S. 7.
5. V . Kuz'minskii AI Paedagogia superior educationem , alumni a manual [Pedagogy High School] / AI Kuz'minskii . – 2edd. – K : notitia , 2011. – 486s. – (Superius Educationis XXI saec.)
6. Lectionibus Pedagogics : manual [Lectures on Pedagogics] / Ed . VI Lozovaja . – 2edd . , Eros. et effluxus . – Kharkov : Sociae , 2010. – 480 s.
7. Semenoh Elena . University lectionibus luce hodierna traditione [University lectures in the light of tradition and present] // Ucraina linguae et litterarum schola. – 2011. – № 7. – S. 47 – 50.
8. T. Simonenko Acroases visualization ut de lingua doctrina in eget portitor formae superior educationem [Lecture visualiza-

tion as one of the innovative forms of language learning in higher education] // School Genitrix . – 2004. – № 4. – S. 16-20.
9. John Sitar . Lectiones et disciplina ratio practica [Text] [Lectures and practical training system] // Director scholae. – MM . – August . – 2000. – January – № 2. – S. 5-8.
10. Galina Sklyarov . Auditorio Seminar DISCIPLINA [Text] [Lecture - Seminar Tuition] / Galina Sklyarov // lumine. – 2002. – № 3. – S. 49 – 51.
11. Sknar O. auditorio modus et forma in literis superioribus educationem [Lecture method and as a form of learning in higher education] / Alexander Sknar // educationem. – 2003. – 28 Jube – 4 June (№ 24/25). – S. 10-11.
12. Sugar Lydia. Auditorio Seminario ratio docendi [Lecture-seminar training system] // elit . Schola universitas. 2009. – Mar. (№9). – S. 3-6.
13. Chernylevskyy DV Maximum technicae scholis Dydaktycheskye societatis : Textbook . Enchiridion universitatibus [Teaching Technology in Higher Education] / DV Chernylevskyy . – SI : Unitas - Dana , 2002. – 437 s .
14. Yatsyshyna G. L. Ostroushenko binarii auditorio quasi unus ex institutionis rationes superior educationis instituta in I-II gradus accreditation [Binary lecture as one of the forms of training in higher educational institutions of I-II accreditation levels] / educationem. – 2004. – 25 February – 3 June (№ 10). – S. 8 – 9.

Hurska O.V. Lecture in universities and II levels of accreditation - the past or the future (for example, social sciences)

Abstract: Lecture long entrenched as the main form in the system of the educational process of higher education. But by reducing the number of hours set aside for lectures, there were a number of problems that affect its efficiency. The article discusses the relevance of the lecture as one of the main forms of educational process in the modern world. Focusing on its strengths and weaknesses, the author focuses on the basic requirements for its effective implementation. The paper specifies the major shortcomings and difficulties of the lecture material. After analyzing the main arguments in support and criticism of university lectures, author concludes on the feasibility of using lecture in the classroom. The article provides guidance for teachers and students to improve the effectiveness of lecture courses.

Keywords: lecture, learning, student, teacher, discussion, learning process

Гурская О.В. Лекция в высших учебных заведениях I-II уровня аккредитации – прошлое или будущее (на примере обществоведческих дисциплин)?

Аннотация: лекция давно закрепила как основная форма обучения в системе учебно - воспитательного процесса высшей школы. Но в результате сокращения количества часов, отведенных для лекций, возникло ряд проблем, влияющих на ее эффективность. В статье рассматривается вопрос актуальности лекции как одной из основных форм учебного процесса в современных условиях. Акцентируя внимание на ее достоинствах и недостатках, автор сосредоточивает внимание на основных требованиях для эффективного ее воплощения. В статье указываются основные недостатки и проблемы изложения лекционного материала. Проанализировав основные аргументы в поддержку и критику вузовской лекции, автор приходит к выводу о целесообразности использования лекции в учебном процессе. Статья содержит рекомендации для преподавателей и студентов по улучшению эффективности лекционной формы обучения.

Ключевые слова: лекция, формы обучения, студент, преподаватель, дискуссия, учебный процесс.